

LIBERALIZMO TAPATUMO PROBLEMA

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnyje nagrinėjamos trys su liberalizmo politinės doktrinos tapatumu susijusios problemos: pateikiama liberalizmo esmės samprata, apibūdinami pagrindiniai iššūkiai šiuolaikinės liberalizmo politinės filosofijos tapatumui ir bandomos nustatyti kai kurios pagrindinės šios filosofijos raidos tendencijos. Normatyvinį liberalizmo politinės doktrinos branduolį charakterizuoja penkios pagrindinės idėjos - individuali laisvė, žmogaus teisės, lygybė, teisingumas ir moralinis pliuralizmas. Kaip reikšmingiausi iššūkiai liberalizmo politinės filosofijos tapatumui nurodomos J.Shklar, R.Rorty, J.Gray'aus, vėlyvojo J.Rawlso ir J.Razo koncepcijos. Straipsnyje bandoma pagrįsti mintį, kad liberalizmo politinė filosofija šiuo metu pereina prie platesnės, metodologinio individualizmo rėmus peržengiančios socialinės filosofijos. Akcentuodami kolektyvinių gėrybių, bendruomenės ir politinės kultūros reikšmę, liberalai priartėja prie kai kurių tradiciškai konservatizmo politinei filosofijai priskiriamų nuostatų.

Ivadas

Politika ir jos teorija nėra tikslių ir vienareikšmiškai apibrėžtų sąvokų vartojimu pagrįsta veiklos sritis. Neatsitiktinai Aristotelis politiką griežtai priešpastatydavo matematikai. Skirtingų moralinių, religinių ir filoso-

Alvydas Jokubaitis – socialinių mokslų daktaras Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas.

© Alvydas Jokubaitis. 1999.

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. sausio 20 d.

finių įsitikinimų žmonės skirtingai supranta tų pačių politinių terminų reikšmę. Politika tiesiog neišsivaizduojama be skirtingo tų pačių dalykų supratimo ir todėl kylančios kovos dėl terminų.

“Liberalizmas” yra vienas iš tų terminų, dėl kurio supratimo jau seniai vyksta intensyvios diskusijos. Dėl šio termino reikšmės nesutaria patys liberalai, pasidaliję į skirtingas idėines stovyklas. Dar intensyviau vyksta jų polemikos su oponentais iš šalies - socialistais, konservatoriais ar komunitarais. Be to, liberalizmo priedanga mielai naudojasi ir daugelis aiškiai neliberalios pakraipos politinių režimų, sąmoningai griaušančių nusistovėjusią šio termino vartojimo tvarką.

Liberalai jau seniai, turbūt nuo XIX amžiaus pabaigos, susiduria su savo politinės doktrinos tapatumo problemomis. Tik iš pirmo žvilgsnio, palyginus, tarkime, su socializmu, liberalizmas atrodo kaip labai monolitiška politinė doktrina. Tačiau iš tikrųjų egzistuoja didelė liberalizmų įvairovė. Liberalai jau seniai įprato gyventi pagal kelias skirtingas filosofijas. Jie tvirtai jaučiasi vien tik susidūrę su aiškiai neliberalios pakraipos politiniais režimais. Tuo tarpu, diskutuodami tarpusavyje, jie vis sunkiau sugeba pasakyti, kas sudaro jų politinės filosofijos esmę.

Liberalizmo idėinio tapatumo suvokimui pradeda kliudyti ta aplinkybė, kad šiuolaikinės Vakarų visuomenės save apibūdina kaip liberalias. Tapęs visai kultūrai ar net civilizacijai apibūdinti naudojamu predikatu, liberalizmas kaip politinė doktrina vis labiau praranda savo idėinio išskirtinumo požymius. Vakarų visuomenėse vykstančios politinės diskusijos pradedamos suvokti kaip vidiniai liberalų tarpusavio ginčai. Be to, tapatumo problemos aktualumą liberalams šiandien sąlygoja ir jų didžiausio oponento - marksizmo sunykinimas. Nesunku įrodyti, kad Friedricho von Hayeko, Isaiaho Berlino ar ankstyvojo Johno Rawlso liberalizmo sampratos yra gerokai paveiktos oponavimo marksizmui. Sunykus ideologinės kovos įtampai, liberalai ieško naujų savo politinės doktrinos interpretavimo kelių.

Šio straipsnio tikslas - panagrinėti tuos liberalizmo politinės filosofijos pasikeitimus, kurie gali būti traktuojami kaip vienokio ar kitokio masto iššūkis šios politinės doktrinos tapatumui. Straipsnyje nesigilinama į institucinius, ekonominius ar teisinius liberalizmo transformacijos aspektus. Dėmesys sutelkiamas vien tik į filosofi-

nius liberalaus politinio mąstymo būdo pasikeitimus. Straipsnis pagrįstas prielaida, kad liberalai šiuo metu keičia ne tik atskirų savo politinės doktrinos principų supratimą, bet ir stengiasi ištrūkti iš kelis pastaruosius amžius dominavusios ideologizuoto politinio mąstymo paradigmos įtakos.

1. Liberalizmo esmė

Nagrinėjant liberalizmo politinės filosofijos tapatumo problemą, neįmanoma išvengti nors ir trumpo šios politinės doktrinos esmės aptarimo. Jeigu liberalizmo politinei filosofijai pripažįstame kelių amžių istoriją, tai neišvengiamai turi egzistuoti ir kažkoks šį tęstinumą užtikrinantis pagrindas. Net ir atsisakius platoniškų nekontingentų liberalizmo esmės ieškojimų, sunku apsieiti be kažko panašaus į tai, ką Maxas Weberis vadino idealiu tipu. Akivaizdu, kad turi būti kažkokios būtinės sąlygos, kurių patenkinimas leidžia vadintis liberalu.

Liberalizmo esmės klausimo aptarimo neįmanoma atsieti nuo konkrečių šalių - Anglijos, Prancūzijos ar Jungtinių Amerikos Valstijų - politinės istorijos. Kai kuriuos dalykus Johno Locke'o, Charles Montesquieu ar Jameso Madisono darbuose įmanoma suprasti tik žinant juos supusį istorinį kontekstą. Visi žymiausi praeities liberalai buvo aktyvūs savo laiko politinių diskusijų dalyviai, rūpinosi labai konkrečiomis reformomis ir turėjo nemažiau konkrečių oponentų.

Skirtingų liberalizmo pavidalų bendravardiklinimas yra tikrai nelengvas uždavinys. Dažnai net tos pačios šalies ir to paties laikotarpio liberalai vienas kito darbuose suranda neliberaliomis laikytinų idėjų. Polemika tarp skirtingų kartų liberalų dažniausiai tampa skirtingų politinių filosofijų susidūrimu. Geriausiu to pavyzdžiu gali būti "Rawlso kartos" liberalai, griežtai atmetę kelių prieš tai buvusių kartų utilitaristinę filosofiją.

Liberalizmas niekada nebuvo griežtai fiksuota politinė doktrina, vengianti naujų filosofinių interpretacijų. Priešingai, Johnas Stuartas Millas ir jo pasekėjai garsėjo labai palankiu požiūriu į intelektualinius eksperimentus. To pasekmė - tikrai didžiulė, sunkiai ben-

dravardiklinama politinių teorijų įvairovė, su kuria susidūrus, visiškai natūraliai iškyla klausimas: ar mes turime vieną, ar daugelį liberalizmų?

Nemaža dalis filosofų šiandien skeptiškai žiūri į liberalizmo esmės ieškojimus. Bet kokias šios doktrinos esmės definicijas jie traktuoja kaip nevykusias Prokrusto lovas, sukaltas bandant derinti nesuderinamus dalykus. Pradėję svarstyti, tarkime, net pačiame liberalizmo doktrinos pavadinime užfiksuotą laisvės klausimą, liberalai šiandien greitai pasidalija į kairiuosius ir dešiniuosius, libertarus ir komunitarus, egalitaristus ir ekonominio liberalizmo šalininkus. Liberalizmui, atrodo, negalioja garsusis Williamo Ockhamo reikalavimas negausinti esmių. Skirtingų moralinių, religinių ar filosofinių įsitikinimų liberalai siūlo skirtingas liberalizmo esmės sampratas.

Ne pirmą dieną egzistuojančias liberalizmo esmės apibūdinimo problemas šiandien dar labiau sunkina postmodernistinis polinkis visur ieškoti pertrūkių, atsitiktinumų ir nebendramatiškumo. Kalbos apie kokio nors dalyko esmę šiandien yra tapusios lyg ir blogo tono požymiu. Politikos filosofus labiau vilioja skirtingų, anksčiau nesuderinamais atrodžiusių principų jungimo perspektyvos, o ne kokios nors vienos doktrinos išgryninimas. Net ir tie autoriai, kurie neatmeta pačios liberalizmo esmės suradimo galimybės, labiau nori eiti priešinga - nusistovėjusių koncepcijų griovimo -kryptimi.

Nepaisant visų dabartinių liberalizmo esmės apibūdinimo komplikacijų, sunku atsisakyti minties, kad tai pasiekiamas tikslas. Akiivaizdu, kad jeigu egzistuoja reiškiny, tai turi būti ir kažkokie jį atpažinti leidžiantys požymiai. Praktinė patirtis rodo, kad liberalai save nesunkiai atpažįsta tarp kitų šiuolaikinių ideologijų. Tai tik dar labiau sustiprina įsitikinimą, kad egzistuoja kažkokios vertybės, kurių laikymasis leidžia vadintis liberalu.

Su liberalizmo esmės apibūdinimu geriausia, matyt, pasielgti panašiai, kaip Rene Descartesas pasielgė su moralės samprata. Neturėdamas jį tenkinančios moralės teorijos, R. Descartesas apsiribojo tam tikra provizorine, t.y. laikina, teoriškai netobula ir pažeidžiama, bet pakankamai nusistovėjusia dalyko samprata. Liberalizmo atveju tai reikštų, kad reikia ieškoti tokios šios doktrinos esmės charakteristikos, kuri net ir likdama ginčų objektu, atliktų bent jau

pagrindinę funkciją - leistų identifikuoti mus dominantį fenomeną. Visų kartų liberalai kalbėdavo apie normatyvinį savo politinės doktrinos branduolį. Būtent šio branduolio išryškinimas, matyt, ir turi tapti pagrindiniu provizorinės liberalizmo charakteristikos tikslu.

Prieš pateikiant trumpą, bet šio straipsnio tikslams pakankamą liberalizmo esmės charakteristiką, dar norisi atskirai paminėti Ronaldo Dworkino pasiūlytą tapatumo problemos sprendimo būdą. Šis autorius siūlo vieną iš tų liberalizmo esmės apibūdinimo strategijų, kuri turbūt niekada neišnyks iš filosofų akiračio. Jis yra įsitikinęs, kad liberalizme reikia skirti du pagrindinius elementus: "konstitutyviąją politinę poziciją, kuri vertinama vardan jos pačios, ir išvestines pozicijas, kurios vertinamos kaip konstitutyviosios pozicijos pasiekimo strategijos ir priemonės"¹. Tai yra, už daugybės skirtingų liberalių politinių programų, jo įsitikinimu, galima surasti visas jas vienijančią politinę moralę.

Besikeičiančios politinio gyvenimo aplinkybės iš liberalų reikalauja lankstaus veiklos strategijų keitimo. Tačiau kartu egzistuoja tam tikros ribos, kurias peržengus beprasmiškos taptų visos kalbos apie liberalizmą. Trumpalaikiai politiniai interesai ir kultūrinių tradicijų skirtumai, R. Dworkino nuomone, gali paveikti išvestines liberalų veiklos strategijas, tačiau negali paneigti to, kas įtvirtinta šios doktrinos konstitutyvioje moralėje. Jis pats yra įsitikinęs, kad liberalizmo politinės moralės pagrindą sudaro tam tikra lygybės samprata.

R. Dworkino liberalizmo esmės apibūdinimo metodas vilioja savo griežtumu ir didelėmis pretenzijomis. Tačiau jo taikymas, atrodo, pajėgus duoti mažiau reikšmingų rezultatų, negu iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti. Pirmiausia todėl, kad skirtingos pakraipos liberalai skirtingai supranta ir liberalizmo politinės moralės esmę. Tai yra, liberalų tarpusavio nesutarimai dėl vadinamųjų išvestinių politinės veiklos strategijų neišvengiamai persikelia ir į konstitutyviosios pozicijos lygmenį. Akivaizdu, kad F. Hayeko ar Roberto Nozicko siūloma liberalizmo politinės moralės samprata ryškiai skirsis nuo tos, kurią galima rasti paties R. Dworkino darbuose. Tai reiškia, kad konstitutyviosios pozicijos postulavimas nepajėgus užtikrinti liberalizmo tapatumo problemos išsprendimo. Priešingai, ginčai dėl šios pozicijos supratimo ir yra pagrindinis liberalų tarpusavio nesutarimų objektas.

Kokias vertybes įkūnija dauguma liberaliomis laikomų politinių programų? Liberalais pagal nusistovėjusią definiciją yra tie, kurie pagrindine vertybe laiko individo laisvę ir pasisako už politinę tvarką, kuri būtų orientuota į kuo didesnio masto individualių laisvių suderinimą. Tačiau laisvė yra viena iš tų politinių vertybių, kurios labai lengvai konfliktuoja su kitomis žmogiškosiomis vertybėmis, tokiomis kaip lygybė ar solidarumas. Būtent todėl reta kuri iš liberalių politinių programų apsiriboja vien tik šios vertybės teigimu. Dažniausiai šalia laisvės nurodomos ir kitos politinės vertybės. Tarp jų būtina paminėti keturias pagrindines- žmogaus teises, lygybę, teisingumą ir moralinį pliuralizmą.

Dauguma liberalų save tradiciškai pristato kaip vadinamosios negatyviosios laisvės šalininkus: "politinė laisvė yra tiesiog sritis, kurioje žmogus gali veikti nekludomas kitų"². Tarp liberalų nuolat kildavo nesutarimų dėl nesikišimo į individo veiksmus masto ir dėl laisvės apribojimo vardan kitų vertybių. Tačiau jie beveik visada sutardavo, kad politinės laisvės nėra ten, kur individui trukdoma siekti jo trokštamų tikslų. Tokiam požiūriui į laisvę pritardavo net ir tie liberalai, kurie šiaip jau nelinkę visiškai tapatintis su negatyviosios laisvės samprata.

Daugelis šiuolaikinių filosofų mano, kad liberalizmui svarbiausia yra individo autonomijos idėja. Autonomiškas individas ir jo teisės yra liberalios politinės moralės pagrindas. Kiekvienas individas, liberalų įsitikinimu, sugeba susiformuoti savo gėrio supratimą ir siekti jam prasmingais atrodančių tikslų. Politinė valdžia negali individo traktuoti paternalistiškai, kaip tam tikrų aukštesnių išskaičiavimų ar kitokių politinių manipuliacijų objekto. Valdžia, pagal vieną iš svarbiausių liberalių politinių įsitikinimų, individams negali primesti jų asmeninių tikslų supratimo.

Liberali individų autonomijos idėja visada turėjo labai stiprią egalitarinę potekstę. Neatsitiktinai dalis šiuolaikinių liberalų lygybę traktuoja kaip pagrindinę politinę vertybę. Nesigilinat į šią vidinę liberalų diskusiją, galima konstatuoti, kad nuo J. Locke'o laikų jie buvo vieni nuosekliausių piliečių lygybės prieš įstatymą šalininkų. Didieji nesutarimai tarp jų kildavo vien tik dėl vadinamosios socialinės lygybės sampratos. Jau daugiau negu šimtas metų liberalaus politinio mąstymo nepalieka klausimas, ar vardan lygaus žmonių traktavimo politinė valdžia gali imtis socialinių gėrybių perskirstymo politi-

kos? Radikaliai skirtingi atsakymai į šį klausimą liberalus padalija į dvi sunkiai sutaikomas - egalitarų ir libertarų stovyklas.

Garsusis liberalų susirūpinimas politinės valdžios galių apribojimu taip pat yra nulemtas jų išskirtinio dėmesio individo autonomijai. Visi žymiausi praeities liberalai buvo įsitikinę, kad tarp politinės valdžios ir individo privataus gyvenimo privalo būti nustatyta griežta skiriamoji riba. Tam tikra žmogaus egzistencijos dalis turi likti nepriklausoma nuo politinės valdžios ir visuomenės įsikišimo. Dėl J.S. Millo įtakos tarp liberalų įsigalėjo požiūris, kad politinė valdžia negali kištis net į tuos individų veiksmus, kurie visuomenės daugumai atrodo kaip iracionalūs, jeigu tik šie nepažeidžia kitų žmonių laisvių ir teisių.

Per pastaruosius kelis amžius sėkmingai vyko liberalizmo ir demokratijos suaugimo procesas. Nors demokratija nėra grynai liberali politinė vertybė, be jos šiandien jau sunku įsivaizduoti liberalizmą. Šiuolaikinė Vakarų politinė sistema dažnai apibūdinama vienu - liberalios demokratijos vardu. Liberalai demokratiją suvokia kaip geriausiai individo autonomijai užtikrinti tarnaujančią politinės valdžios formą. Tačiau demokratijos klausimu tarp liberalų taip pat nėra vieningo sutarimo. Dalis liberalų laikosi gana atsargaus požiūrio į šią politinio valdymo formą. I. Kanto, F. Hayeko ar I. Berlino tipo liberalai bijo, kad demokratinis valdymas lengvai gali pavirsti su individo autonomija ir laisve nesuderinama politine santvarka.

Viena iš liberalų labiausiai akcentuojamų idėjų šiandien yra tapęs moralinis pliuralizmas. Liberalai tradiciškai pripažįsta gero gyvenimo sampratų įvairovę ir yra įsitikinę, kad politinė valdžia negali teikti pirmenybės kuriai nors vienai iš moralinių, religinių ar filosofinių gėrio sampratų. Pasinaudojus daugiau jų oponentų naudojamu argumentu, galima sakyti, kad liberalai į politiką yra linę žiūrėti teisės, o ne moralės akimis. Politinė valdžia, jų įsitikinimu, moralinių klausimų sprendimą privalo palikti asmeninio pasirinkimo sričiai. Kiekvienas pilietis pagal įstatymus nevaržomas gali siekti savo gėrio sampratos realizacijos.

Liberalai taip pat yra žinomą kaip nuoseklūs teisės ir įstatymo valdymo šalininkai. Įstatymas, pagal garsųjį J.Locke'o teiginį, sudaro politinio kūno sielą³. Tarp skirtingų pakraipų liberalų šiuo klausimu, atrodo, nėra jokių didesnių nesutarimų. Nuo savo didžiųjų oponentų iš socialistų ir konservatorių stovyklos liberalai visada skir-

davosi nuosekliu piliečių lygybės prieš įstatymą teigimu. Įstatymas, jų giliu įsitikinimu, negali teikti privilegijų nei proletariatui, nei aristokratijai, nei kuriai nors kitai socialinei grupei ar sluoksniui.

Nuo J. Locke'o laikų liberalams būdingas kuo rimčiausias požiūris į žmogaus teises. Prigimtinės žmogaus teisės, pagal daugumos liberalų įsitikinimą, nubrėžia ribas politinės valdžios kišimuisi į privatų individų gyvenimą. Galima drąsiai teigti, kad liberalai daugiausiai prisidėjo prie to, kad iš filosofinės sąvokos žmogaus teisių idėja virstų efektyviu praktinio politinio mąstymo įrankiu.

Didesnių nesutarimų tarp liberalų kyla vien tik dėl vadinamųjų socialinių teisių supratimo. Klasikiniai liberalai - F. Hayekas, Ludwigas von Misesas ar R. Nozickas - labiau pabrėžia politinių teisių reikšmę. Tuo tarpu egalitarinio liberalizmo šalininkai - J. Rawlsas, R. Dworkinas ar Bruce'as Ackermanas - yra įsitikinę, kad individo autonomija negali būti realizuota be tam tikrų socialinių teisių užtikrinimo. Jeigu daugelis klasikinių liberalų stovi ties libertarizmo riba, tai egalitaristai yra atsidūrę liberalaus politinio spektro kairėje, visai netoli socialistų.

Apibūdinant liberalizmo esmę, sunku išvengti gerų liberalų santykių su laisvos rinkos idėja paminėjimo. Nuo J. Locke'o ir Adamo Smitho laikų liberalai nuolatos pabrėžia ryšį tarp komercinės ir politinės laisvės. Tačiau, normatyvinės politinės teorijos požiūriu, laisvos rinkos idėjos akcentavimas negali būti traktuojamas kaip koks nors išskirtinis liberalizmo politinės doktrinos elementas. Ekonominės laisvės - tai tik viena iš liberalams svarbių laisvių rūšių, o laisva rinka - tai tik vienas iš daugelio individo laisvę užtikrinančių mechanizmų. Sutardami dėl politinės laisvos rinkos reikšmės, liberalai dažniausiai nesutaria dėl jos funkcionavimo pasekmių vertinimo. Egalitarinio liberalizmo šalininkai mano, kad laisva rinka ne tik prisideda prie individo laisvės užtikrinimo, bet ir sukuria su žmonių lygybe nesuderinamas socialines pasekmes, kurių šalinimui būtina tam tikra ribota gėrybių perskirstymo politika. Tuo tarpu klasikiniai liberalai laikosi priešingo požiūrio - bet koks socialinių gėrybių perskirstymas yra nesuderinamas su individo laisve ir autonomija.

Trumpai išdėsdčius pagrindinius liberalizmo politinės doktrinos principus, būtina pažymėti, kad per pastarąjį šimtmetį juos taikė ir kitos pagrindinės politinio mąstymo tradicijos. Jau seniai nieko nestebina konservatyviųjų liberalų ar liberaliųjų socialistų egzistavi-

mo faktas. Toks skirtingų politinių ideologijų susimaišymas, atrodo, šiandien skaudžiausiai atsiliepia pačių liberalų idėjiniam tapatumui. Jų politinė doktrina yra labai koherentiškas darinys: liberali individo autonomijos samprata neįsivaizduojama be moralinio pliuralizmo, žmogaus teisių ar lygybės idėjų pripažinimo. Pradėjus nuo vieno iš išvardintų principų, neišvengiamai prieinami ir kiti. Bent kiek reikšmingiau pakeitus nors vieno iš principų interpretaciją, grėsmė iškyla visos liberalizmo politinės filosofijos esmės supratimui.

2. Iššūkiai tapatumui

Pastaruosius kelis dešimtmečius liberalizmo politinė filosofija patiria labai stiprų iššūkį. Pradedama abejoti ne tik atskirų šios politinės doktrinos principų pagrįstumu, bet ir vis daugiau pasigirsta balsų, kviečiančių radikalai peržiūrėti visą liberalaus politinio mąstymo būdą. Praėjusio amžiaus liberalai net negalėjo įsivaizduoti tokių liberalių autorių knygų, kaip Johno Gray'aus *Post - Liberalism* ar Richardo Rorty *Contingency, Irony, and Solidarity*. Nemažesniu iššūkiu įprastinėms liberalizmo sampratoms yra ir J. Rawlso *Political Liberalism* ar Josefo Razo *The Morality of Freedom*. Nekalbant jau apie naujas oponentų iš šalies - Jurgeno Habermaso, Michaelo Oakeshotto, Charleso Tayloro ar Irvingo Kristolo polemikas su liberalais, radikalai kvestionuojančias jų pagrindinius principus.

Liberalai ilgai nekreipė dėmesio į tą aplinkybę, kad jie nuo XIX amžiaus pabaigos gyveno pagal kelias skirtingas filosofijas. Tai buvo gerai žinomas, bet mažai reikšmingu laikomas faktas. Dominavo įsitikinimas, kad filosofiniai skirtumai neturi jokios didesnės įtakos liberalizmo politinės doktrinos esmės suvokimui. Tik prieš kelis dešimtmečius, greičiausiai pasirodžius Isaiaho Berlio darbams, liberalai pradėjo suvokti, kad filosofinių rėmų pakeitimas iš esmės keičia tų pačių politinių fenomenų supratimą. Jeigu iš to paties žmogaus pareikalautume gyventi pagal kelias skirtingas moralės filosofijas, tai toks reikalavimas neabejotinai būtų traktuojamas kaip stiprus iššūkis jo asmeniniam tapatumui. Tas pats, atrodo, galioja ir ištiesoms politinio mąstymo tradicijoms. Filosofinės perspektyvos pakeitimas dažniausiai tampa iššūkiu visos politinės doktrinos tapatumui.

Pirmąjį didelį savo filosofijos pasikeitimą liberalizmas patyrė XIX ir XX amžiaus sandūroje. Britų liberalas Thomas Greenas pasiūlė atsisakyti Jeremy Benthamo ir J. S. Millio utilitaristinės filosofijos. Šis autorius buvo įsitikinęs, kad liberalai negali vadovautis vien tik individualistiniu požiūriu į visuomenę, bet privalo matyti daugybę individualią pranokstančių dalykų. Toks filosofinės perspektyvos pakeitimas tuoj pat atsiliepė ir politinei liberalizmo daliai. Šalia kitų įprastinių principų T. Greeno politiniame žodyne lygiavertės tapo bendruomenės, bendro gėrio ir pozityvios laisvės sąvokos.

Kitas to paties laikotarpio liberalas - Leonardas T. Hobhouse'as nuolatos kartodavo, kad dvidešimtajam amžiui reikia naujo liberalizmo. Jis buvo įsitikinęs, kad šio amžiaus liberalizmo tapatumą turi formuoti daugelis tradiciškai socialistinėmis laikomų idėjų. Liberalizmas ir socializmas, jo žodžiais tarus, juda vienas šalia kito ir ta pačia kryptimi. Perskaičius L. Hobhouse'o veikalą *Liberalism*, tikrai nelengva suprasti, ko jis labiau ieškojo - liberalaus socializmo, kaip jis pats sakė⁴, ar socialinio liberalizmo, kaip tai šiandien atrodo daugeliui jo pasekėjų. Bet kuriuo atveju, liberalizmo idėjiniam tapatumui buvo suduotas tikrai didelis smūgis.

Liberalizmo ir socializmo suartėjimo tendencijos savo įtakos neprarado visą pirmąją XX a. pusę. Neatsitiktinai F. Hayekas savo knygoje *Kelias į vergovę* pažymėjo, kad Vakarų demokratijose visi tam tikru laipsniu yra tapę socialistais⁵. Būtent F. Hayeko, Karlo Popperio, I. Berlino ir kitų autorių pastangomis po Antrojo pasaulinio karo liberalizmo politinė filosofija pradedama orientuoti priešinga kryptimi, negu norėjo T. Greenas ir L. Hobhouse'as. Pagrindinėmis liberalų gairėmis tampa metodologinis individualizmas, spontaniška ekonominė tvarka, negatyvios laisvės idėja ir atvira visuomenė. Bet kokie ryšiai su socializmu po Antrojo pasaulinio karo virsta griežčiausios save klasikiniais vadinančių liberalų kritikos objektu.

Viena ryškiausių liberalizmo politinės filosofijos suklestėjimo epochų tapo šio amžiaus aštuntasis dešimtmetis. J. Rawlsas ir R. Dworkinas dar kartą sukritikavo bet kokias liberalizmo ir utilitarizmo siejimo pastangas. Be to, šie autoriai pasiūlė tokią socialinio teisingumo sampratą, kuri ir vėl liberalizmą priartino prie socializmo. Tai neišvengiamai sukėlė jų polemiką su F. Hayeko pakraippos liberalais. Nesutarimai liberalų stovykloje įgavo tikrai didžiulį mastą.

J. Rawlsas ir R. Dworkinas daug kuo kartojo T. Greeno ir L. Hobhouse'o filosofinį iššūkį J. S. Millo kartos liberalams. Trūko tik vieno esminio dalyko - be dėmesio buvo paliktos T. Greenui ir L. Hobhouse'ui svarbios bendruomenės ir bendrojo gėrio sąvokos. Šią spragą greitai užpildė Šiaurės Amerikos komunitarai. Charlesas Tayloras, Michaelas Sandelas, Alasdairas Macintyre'as ir Michaelas Walzeris pradėjo polemiką dėl liberalizmą grindžiančios socialinės filosofijos pagrįstumo. Komunitarai ne tiek įrodinėjo atskirų liberalizmo politinių principų nepagrįstumą, kiek reikalavo, kad tie principai būtų suderinti su bendruomeninių vertybių ir bendrojo gėrio reikšmės suvokimu. Toks suderinimas, kaip paaiškėjo, reikalauja esminio visos liberalizmo politinės filosofijos peržiūrėjimo. Drąsiai galima teigti, kad komunitarizmas šiuo metu yra vienas reikšmingiausių iššūkių liberalizmo politinės filosofijos tapatumui.

Šių dienų liberalizmo politinėje filosofijoje ryškėja didžiulis noras surasti naujus, netradicinius doktrinos gynimo būdus. Liberalai sąmoningai pradeda vengti visų per kelis pastaruosius amžius nusištovėjusių sąvokų. Jie atvirai prabyla apie naujo liberalizmo paieškas ir savo darbuose demonstruoja nepasitenkinimą visu iš ankstesnių laikų paveldėtu politiniu žodynu. Dėmesį atkreipia ir ta aplinkybė, kad daugėja autorių, įrodinėjančių liberalizmo politinės filosofijos pabaigą.

Amerikiečių filosofė Judith N. Shklar mano, kad šiuolaikinio liberalizmo tapatumui pagrįsti nebereikalinga jokia politinė filosofija. Savo liberalizmą ji vadina "baimės liberalizmo" vardu ir yra įsitikinusi, kad liberalizmo reikšmę suvokia visi, kurie susiduria su politinės valdžios sukuriama baime ir žiaurumu. Baimė, jos nuomone, yra ne tik psichologinė, bet ir politinė sąvoka: "Sistemiška baimė yra ta sąlyga, kuri laisvę padaro neįmanomu dalyku, ir jos niekas taip nesukelia, kaip institucionalizuoto žiaurumo laukimas"⁶. Liberalizmo principai turi būti vertinami pagal tai, kiek jie tarnauja baimei ir žiaurumui iš visuomenės gyvenimo šalinti. Būtent tai ir yra aukščiausias liberalizmo principas, kuriam skirtos visos kitos politinės vertybės - žmogaus teisės, įstatymo valdymas ar moralinis pliuralizmas.

J. Shklar "baimės liberalizmas" iš pradžių galėjo atrodyti kaip pavienis intelektualinis eksperimentas. Tačiau po šios autorės poziciją palaikančios R. Rorty knygos *Contingency, Irony, and Solidarity* pasiro-

dymo, jau galima kalbėti ir apie tam tikrą bendrą tendenciją. R. Rorty taip pat siūlo neįprastą, ankstesnėms politikos filosofų kartoms nematytą liberalizmo esmės aiškinimo būdą. Kaip ir J. Shklar atveju, jo darbe kalbama ne tiek apie tradicinius liberalizmo politinius principus, kiek ieškoma visiškai naujų sąvokų.

R. Rorty mano, kad ankstesnių kartų liberalai neteisingai suprato savo politinės doktrinos paskirtį. Jie per daug tikėjo liberalizmo politinių principų nekintamumu ir savo doktriną pavertė ištikimybės tam tikriems žodžiams demonstravimu⁷. Visa politinės minties istorija, R. Rorty įsitikinimu, yra vien tik seno ir naujo žodyno susidūrimas. Todėl ir liberalai turi suprasti, kad jų politinis žodynas nėra arčiau tiesos, negu jų oponentų iš kitų stovyklų argumentai. To žodyno pranašumą sukurti gali vien tik sugebėjimas parodyti tas žmogiškojo orumo pažeminimo formas, kurių nemato kitų politinių srovių atstovai. Kitais žodžiais tarus, liberalizmo esmė sietina ne su kokiais nors fiksuotais politiniais principais, bet su jautrumu naujoms žmogiškojo orumo pažeminimo formoms. Visi vadinamieji politiniai principai R. Rorty yra antraeilis dalykas. Pirmiau jų yra sugebėjimas pamatyti naujas žmogiškojo orumo pažeminimo formas.

R. Rorty ir J. Shklar liberalizmo tapatumo nebenori sieti su jokių nusistovėjusių politinių idėjų rinkiniu. Jie siūlo tokius liberalizmo atpažinimo kriterijus, kurie jau vienareikšmiškai negali būti vadinami liberaliais. J. Shklar *The Liberalism of Fear* ir R. Rorty *Contingency, Irony, and Solidarity* neteikia jokių aiškesnių liberalizmo idėjinio branduolio atpažinimo kriterijų. Liberalai pasidaro neatskiriami nuo savo politinių oponentų - konservatorių ar socialistų. Tiek vieni, tiek ir kiti taip pat sėkmingai gali kalbėti apie jautrumą žiaurumui ir žmogiškojo orumo pažeminimui.

Dar radikalesnes išvadas apie dabartinę liberalizmo būklę formuluoja anglų filosofas Johnas Gray'us, atvirai pripažįstantis naujos - postliberaliosios epochos pradžią. Jis yra įsitikinęs, kad liberalizmas kaip filosofinė perspektyva yra visiškai žlugęs projektas⁸. Visas dabartinės šios politinės doktrinos tapatumo problemas, jo nuomone, sąlygoja ta aplinkybė, kad liberalizmas šiandien jau yra tapęs sudėtine Vakarų politinės kultūros dalimi. Iš Apšvietos laikų ideologinio projekto liberalizmas virto tam tikros politinės praktikos dalimi, ir būtent ši praktika, o ne ją suformavusios filosofinės idėjos laikytinos vertingiausiu li-

beralaus politinio mąstymo palikimu. Iš viso liberalizmo idėjinio palikimo, J. Gray'aus nuomone, savo reikšmės neprarado tik dvi - pilietinės visuomenės ir vertybinio pliuralizmo idėjos. Visa kita - tai jau vien tik politinės minties istorikams įdomūs dalykai.

Kaip pakankamai didelis iššūkis liberalizmo politinės filosofijos tapatumui gali būti traktuojamas ir paskutinis J. Rawlso veikalas *Political Liberalism*. Nors Rawlsas ir nėra toks skeptiškas liberalizmo politinės filosofijos perspektyvų vertintojas, kaip R. Rorty ar J. Gray'us, jo paskutinioji knyga aiškiai netelpa į nusistovėjusius liberalizmo politinės filosofijos supratimo rėmus.

J. Rawlsas ieško grynai politinio liberalizmo, kuris nebūtų grindžiamas jokiais filosofinėmis prielaidomis. Jis siūlo atsisakyti visos ankstesnės filosofinės tradicijos, bandžiusios išvesti liberalios politinės moralės principus. Liberalai turi imtis daug kuklesnio uždavinio - surasti Vakarų liberalių visuomenių stabilumą užtikrinančius politinius principus⁹. Tai reiškia, kad jie jau negali visai visuomenei piršti savo politinės moralės. Jie turi ieškoti grynai politinių principų, kuriuos pripažįsta dauguma skirtingų filosofinių, moralinių ir religinių įsitikinimų besilaikančių piliečių. Bet kokios pastangos įpiršti liberalizmo politinę moralę, J. Rawlso įsitikinimu, šiandien jau turi būti traktuojamos kaip su vertybinio pliuralizmo principu nesuderinamas dalykas. Tai reiškia, kad norėdami pateisinti savo vardą, liberalai negali pretenduoti į savo politinės moralės išskirtinumą. Jie turi pereiti prie daug platesnės politinių dalykų traktavimo perspektyvos, neleidžiančios užsidaryti vienoje iš filosofinių ar moralinių teorijų.

Vienokios ar kitokios revizijos šiandien yra susilaukę visi pagrindiniai liberalizmo politiniai principai, nurodyti jo provizorinėje charakteristikoje. Kadangi šitie principai, kaip jau buvo minėta, yra lyg susisiekiantys indai, tai vieno iš jų interpretacijos pakeitimas neišvengiamai tampa iššūkiu visai doktrinai. Bene pagrindinė visų šiuolaikinių liberalizmo interpretacijų ašimi yra tapusi moralinio pliuralizmo idėja. Jau kelis dešimtmečius liberalai apie nieką tiek daug nekalba, kiek apie moralinio pliuralizmo principą.

I. Berlinas buvo vienas pirmųjų iš tų autorių, kurie pabandė įrodyti, kad moralinių vertybių pliuralizmas yra nesuderinamas su dalies liberalų dogmatišku požiūriu į laisvę. Žmogaus laisvės mastas, pagal jį, visada "turi būti derinamas su daugelio kitų vertybių, iš kurių galbūt

akivaizdžiausios yra lygybė, teisingumas, laimė, saugumas ar viešoji tvarka, reikalavimais”¹⁰. Laisvė yra ne tik būtiniausia individo autonomijos ir moralinio pliuralizmo sąlyga, bet ir pati reikalauja kitų žmogiškųjų vertybių egzistavimo. Tai yra, jos vertė priklauso nuo to, kiek ji leidžia siekti kitų vertybių.

I. Berlinui pavyko parodyti, kad laisvės prioritetas nėra toks akivaizdus dalykas, kaip liberalams dažnai atrodydavo. Nėra vienos vertybiškai neutralios laisvės sampratos, bet egzistuoja daugybė skirtingų, tarpusavyje nesuderinamų laisvės definicijų. Kitos liberalų pripažįstamos vertybės, tarkime, lygybė ar teisingumas, nesunkiai gali konfliktuoti su laisve ir reikalauti jos apribojimo. Tai reiškia, kad toks pat vidinių prieštaravimų draskomas yra ir visas liberalizmo politinės doktrinos statinys. Liberalai, I. Berlino nuomone, savo tapatumą gali sieti tik su labai siaura neigiamos laisvės samprata.

Pagilinus moralinio pliuralizmo koncepciją, pamažu pradėjo keistis ir kitos tradicinės liberalų nuostatos. Josephas Razas savo *The Morality of Freedom* pabandė įrodyti, kad individo autonomijos ir žmogaus teisių idėjos neturi būti siejamos su moralinio individualizmo tradicija. Už individo teisių pripažinimo, šio autoriaus nuomone, visada galima surasti neindividualistinį - kolektyvinių gėrybių aspektą. Žmogaus teisės užtikrinamos tik tose visuomenėse, kurios jas suvokia kaip tam tikrą kolektyvinę gėrybę. Tai reiškia, kad pasiduodami metodologinio individualizmo įtakai, liberalai neteisingai aiškino žmogaus teisių ir individo autonomijos prigimtį.

Atskirdamas liberalizmą ir individualizmą, J. Razas bando įveikti vieną iš didžiausių liberalizmo filosofinių prietarų. Reikšmingiausia jo politiniame žodyne tampa bendruomenės sąvoka: “Autonomija gali būti realizuota vien tik besivaržančias morales palaikančios bendruomenės viduje”¹¹. Tuo pačiu keičiasi ir jo požiūris į neigiamąją laisvę. Šios laisvės vertė tampa priklausoma nuo to, kiek ji prisideda prie bendruomenės kultūros palaikymo. Liberalų tradiciškai akcentuotą neigiamąją laisvę J. Razas pradeda traktuoti kaip vieną iš pozityviosios laisvės formų.

Bendruomenės, kolektyvinių gėrybių ir kultūrinių veiksnių reikšmės akcentavimas pastaruosius du amžius labiau buvo būdingas konservatorių, o ne liberalų politiniam mąstymui. J. Razas savo *The Morality of Freedom* įrodo, kad toks požiūris šiandien jau yra pasenęs

dalykas. Jam pavyksta pereiti prie tokio nuo moralinio individualizmo tradicijos nepriklausomo liberalizmo, kuris apie kolektyvines vertybes kalba drąsiau, negu daugelis šiuolaikinių konservatorių. Kita vertus, konservatoriai taip pat daro žingsnius, vedančius suartėjimo su liberalizmu kryptimi. Šiuo požiūriu ypač išsiskiria Michaelo Oakeshotto kūryba.

Jau minėtas anglų filosofas Gray'us mano, kad M.Oakeshotto pilietinės asociacijos idėja yra vienu iš didžiausių argumentų, leidžiančių kalbėti apie liberalizmo politinės filosofijos pabaigą. M. Oakeshottas suformulavo tokią politikos sampratą, kuri yra daug platesnė už liberalizmą. Pagal jo pilietinės asociacijos idėją, politinė visuomenė neišivaizduojama be dviejų pagrindinių dalykų: visus vienodai įpareigojancio įstatymo ir privačios veiklos laisvės¹². Tai yra, pilietinės asociacijos idėja numato tai, ką liberalai tradiciškai siejo su viešumo ir privatumo distinkcija. Po M. Oakeshotto liberalizmas pradeda atrodyti kaip paprasčiausias atskirų pilietinės asociacijos idėjos aspektų ideologizavimas. Pilietinės asociacijos idėja peržengia šiuolaikinių ideologinių pasidalijimų rėmus ir gali būti priimtina tiek liberalams, tiek ir jų oponentams iš konservatorių ar socialistų stovyklų.

Su privatumo ir viešumo sferos distinkcija susijęs ir kitas iššūkis liberalizmui, mestas iš kairės politinio spektro pusės, ankstyvojo Jürgeno Habermaso. Savo darbe *Strukturwandel der Öffentlichkeit* J. Habermasas bando įrodyti, kad liberalų naudota privatumo ir viešumo sferų distinkcija prarado savo anksčiau turėtą prasmę. Viešojo politinio gyvenimo sfera, jo nuomone, nebėra ta vieta, kur eiliniai piliečiai gali daryti bent kiek didesnę įtaką politinių dalykų supratimui. Viešosios nuomonės formavimas yra tapęs politinių manipuliacijų objektu. Be to, socialinės gerovės valstybė yra pagrįsta tokiu visuomenės ir valstybės susiliejimu, kuris privačius asmenis padaro priklausomus nuo valstybės vykdomos socialinės politikos¹³. Tai yra, šiuolaikinė valstybė pradeda rūpintis tais individų socialinio gyvenimo aspektais, kuriuos jie anksčiau tvarkydavo patys kaip privatūs asmenys. Socialinės gerovės valstybė yra priversta imtis tokių funkcijų, kurias ankstesnių laikų liberalai jau būtų traktavę kaip grėsmę individo autonomijai. Tokioje situacijoje prieš šiuolaikinius liberalus atsiveria du pagrindiniai keliai - arba susitaikyti su nauja socialinės gerovės valstybės tikrove, arba judėti libertarizmo politinės filosofijos link.

Tarp nepatenkintų liberalia viešumo ir privatumo distinkcijos samprata minėtinos ir šiuolaikinės feministės, kurios liberalus bando įtikinti, kad jų naudojama distinkcija paslepia tam tikras moters išnaudojimo ir pažeminimo formas. Feministės nori įrodyti, kad liberalus politinis žodynas tapo nejautrus moters pažeminimui privačioje šeimininio gyvenimo sferoje. Už viešo lyčių lygybės pripažinimo feministės mato daugybę moters orumą žeminančių nelygybės formų, kurias liberalai, jų nuomone, neleistinai paliko privataus gyvenimo sričiai.

Vieni radikaliesių liberalizmo kritikų šiandien yra JAV neokonservatoriai. Jų iššūkis liberalizmui įdomus tuo, kad pripažindami daugumą šios politinės doktrinos principų, jie kategoriškai atmeta liberalų požiūrį į moralinius, religinius ir kultūrinius dalykus. Šiuolaikinės Vakarų visuomenės, JAV neokonservatorių lyderio Irvingo Kristolo teigimu, šiandien jau funkcionuoja be tų moralinių ir religinių vertybių, kurios įkvėpė ankstesnių laikų liberalus. Liberalizmas prarado savo XVIII ar XIX amžiuje turėtą moralinį pagrindą ir tapo ne tik teoriškai silpna, bet ir praktiškai pavojinga doktrina. Dabartinę liberalizmo politinę moralę neokonservatoriai traktuoja kaip visiškai bankrutavusį dalyką. Apie savo perėjimą į neokonservatizmo pozicijas I. Kristolas sako: "Aš daugiau nebenoriu ir negaliu tikėti, kad liberalai yra neteisūs vien todėl, kad jie laikosi vienokio ar kitokio klaidingo požiūrio. Ne, liberalai buvo ir yra neteisūs vien todėl, kad jie yra liberalai. Liberalizmo klaida yra pats liberalizmas - žmogiškajai ir politinei tikrovei apgailėtina ai akla metafizika ir mitologija"¹⁴.

3. Permainų kryptis

Kalbant apie tikrai didelę iššūkių liberalizmui įvairovę, natūraliai iškyla klausimas: ar įmanoma surasti kokią nors vieną bendrą tendenciją? Šios tendencijos išryškinimas, atrodo, yra tikrai nelengvas uždavinys. Iškyla tie patys bendravardiklinimo sunkumai kaip ir bandant apibūdinti liberalizmo esmę.

Dabartinės liberalaus politinio mąstymo tendencijas suprasti padeda Charleso Tayloro pasiūlyta dviejų politinės filosofijos diskusijų lygmenų skyrimo idėja¹⁵. Pirmasis iš tų lygmenų, kurį Ch. Tayloras vadina ontologiniu, nurodo į tam tikrą socialinę filosofiją.

Tuo tarpu antrąją diskusijos lygmenį sudaro polemikos dėl grynai politinių dalykų. Liberalai ir komunitarai, Ch. Tayloro nuomone, šiandien labiausiai nesutaria dėl pirmojo diskusijų lygmens, t.y. dėl teorinės požiūrio į socialinius dalykus perspektyvos. Tuo tarpu antrajame lygmenyje jie suranda daug bendrų sąlyčio taškų. Komunitarai liberalų politinius principus yra linkę koreguoti tais atvejais, kai šie yra išvesti jiems nepriimtinos - supaprastintos arba iškreiptos - visuomenės sampratos pagalba.

Liberalizmo tapatumo problemą perkėlus į pirmąjį - socialinės filosofijos lygmenį, galima sakyti, kad liberalai pasirinko netinkamą socialinių reiškinių aiškinimo būdą. Jie yra įsitikinę, kad pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms suderinama vien tik su metodologinio individualizmo pozicija. Tačiau, iš tikrųjų, Ch. Tayloro nuomone, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms gali būti suderinta ir su priešinga, komunitarams labiau priimtina - metodologinio holizmo nuostata. Tai yra, galimas ir holistinis asmens laisvių ir teisių gynimo variantas. Sakydami, kad iš metodologinio holizmo būtinai kyla kolektyvizmas, liberalai supaprastino ir iškreipė politinių dalykų supratimą.

Socialinių reiškinių aiškinimo filosofijos pasirinkimas tiesiogiai veikia politinių principų supratimą. Pasirinkdami metodologinį individualizmą, liberalai visada įtariai žiūrėdavo į bendruomenės ir kolektyvinių gėrybių vaidmenį politikoje. Tai yra, orientuodamiesi į individualizmą, jie dažnai nematydavo to, kas visuomenėje yra pirmiau individo - socialinių normų ir konvencijų, kolektyvinių vertybių ir nusistovėjusių praktinės veiklos tradicijų. Garsusis J. Benthamo teiginys apie tai, kad visuomenė yra fikcija, jau tapo klasikiniu liberalų vienpusiško požiūrio į visuomenę pavyzdžiu.

Šiuolaikinėms liberalizmo transformacijoms labiausiai įtaką daro vadinamoji tradicinių politinių ideologijų pabaigos situacija. Dabartiniais liberalams vis mažiau reikia dalyvauti nesutaikomų politinių ideologijų polemikose. Ankstesnių laikų liberalizmui tinka visos racionalizmo politikoje kritikos, kurias galima rasti M. Oakeshott, I. Berlino ar Hannah Arendt darbuose. Didžiulę praktinio patyrimo įvairovę liberalai bandė suvesti į kelis abstrakčius principus, pamiršdami, kad už tų principų yra daug platesnė ir sudėtingesnė socialinė tikrovė, kurioje svarbūs dalykai yra pasitikėjimas

tradiciniais autoritetais, nusistovėjusiomis elgesio normomis ir anks-
tesnių kartų patyrimu.

Naujų, anksčiau nematytų filosofinių perspektyvų paieškoms libe-
ralus skatina politinių ideologijų suartėjimo procesas. Akivaizdu, kad
tiek konservatoriai, tiek ir socialistai šiandien jau yra perėmę daugumą
liberalaus politinio mąstymo tapatumą formavusių politinių principų.
Tokioje situacijoje liberalai yra tiesiog priversti ieškoti naujų kalbėji-
mo apie savo politinius įsitikinimus būdų. Jie jau nebijo naudotis kai
kuriais savo idėjinių oponentų koncepcijomis ir vis drąsiau perima
atskirus konservatorių ar socialistų politinio mąstymo elementus. Tą
ypač ryškiai rodo jų sustiprėjęs dėmesys bendruomenei, socialiniam
teisingumui, kolektyvinėms gėrybėms ir politinei kultūrai. Šiuolaikinis
ideologinės kovos susilpnėjimas liberalams leidžia pereiti prie plates-
nės socialinių reiškinių aiškinimo perspektyvos.

Apie pasikeitusią liberalizmo padėtį daug pasako J. Rawlso pažiū-
rų transformacija. Šis autorius liberalus bando įtikinti, kad jie jau nebė-
ra pagrindiniai veikėjai politiniame šiuolaikinių liberalių-demokratių
visuomenių gyvenime. Ankstesnių laikų liberalų pretenzijos į savo po-
litinės moralės išskirtinumą šiandien jau tapo nesuderinamos su pliura-
listine Vakarų visuomenių prigimtimi. Galima teigti, kad šiuo metu jau
veikia du skirtingi liberalizmai. Vienas iš jų sietinas su visos visuomė-
nės politine struktūra, kitas - su liberalizmo politine morale.

Liberalų savivokos pasikeitimus šiandien labiausiai lemia ta ap-
linkybė, kad liberalių politinių institucijų egzistavimas Vakaruose jau
yra tapęs tikrove. Būtent realus liberalių politinių institucijų funkciona-
vimas R. Rorty, J. Gray'ui ar J. Rawlsui leidžia tvirtinti, kad liberali poli-
tinė praktika jau yra tapusi daug svarbesniu dalyku už filosofinių pro-
jektų kūrimą.

Liberalizmas šiuo metu vaduojasi iš ideologizuoto politinio
mąstymo paradigmos ir ieško platesnės socialinių reiškinių trakta-
vimo perspektyvos. Vienas iš ryškiausių to požymių - drąsūs J. Razo
bandymai išeiti anapus individualizmo ir kolektyvizmo priešstatos. Tiek
J. Razas, tiek ir kiti liberalai ir toliau neatsisako individo autonomijos
idėjos prioriteto, tačiau jie vis aiškiau suvokia, kad egzistuoja daug su-
dėtingesnė individo ir kolektyvinių normų sąveika, negu tai atrodė J.
Benthamo ar J. S. Millo laikų liberalams. J. Razui pavyko įrodyti, kad
perėjimas prie holistinės socialinės filosofijos perspektyvos nesunaiki-
na liberalizmo. Prieš kelis dešimtmečius, K. Popperio *The Open Socie-*

ty and Its Enemies pasirodymo laikais, tai dar atrodė sunkiai įmanomas dalykas.

Šiandien vis labiau darosi aišku, kad liberalus politinis žodynas neegzistuoja vienas, nepriklausomai nuo tam tikros politinės kultūros. Šio dalyko suvokimas ypač ryškus vėlyvuosiuose J. Rawlso, J. Razo, J. Shklar ir J. Gray'aus darbuose. Pabrėždami politinės kultūros reikšmę, liberalai priartėja prie konservatorių. Nes būtent konservatoriai, pradedant nuo Edmundo Burke'o laikų, buvo nusistovėjusios politinės kultūros šalininkai ir skeptiškai žiūrėjo į bet kokių filosofinių ar ideologinių projektų kūrimą. J. Benthamas ar J. S. Millas garsėjo kaip dideli tradicinių politinių įsitikinimų oponentai. Tuo tarpu dabartinis liberalų politinis mąstymas plėtojasi priešinga kryptimi - nuo ištikimybės ideologiniams principams demonstravimo pereinama prie pagarbos nusistovėjusioms politinės veiklos tradicijoms. Už savo pečių turėdami liberalią - demokratinę politinę sistemą, liberalai visiškai natūraliai yra suinteresuoti jos gyvavimą užtikrinančios politinės kultūros išsaugojimu. Dabar jie jau elgiasi panašiai, kaip XVIII amžiaus pabaigoje elgėsi E. Burke'as, Prancūzijos revoliucijai vykstant norėjęs išsaugoti nusistovėjusią Anglijos politinę kultūrą.

Liberalai darosi daug tolerantiškesni kitų politinių kultūrų atžvilgiu. Jau minėtas J. Gray'us, pavyzdžiui, yra įsitikinęs, kad pilietinės visuomenės principus gali įkūnyti ir tie politiniai režimai, kurie neatitinka liberalios demokratijos definicijos. Tai yra, pilietinės visuomenės principus gali realizuoti ir vakarietiškai politinei kultūrai svetimos visuomenės. Šiuo požiūriu daug pasakantys yra ir J. Rawlso samprotavimai apie liberalizmo principų perkėlimą į tarptautinius santykius¹⁶. Iš tų principų J. Rawlsas palieka tik labai siaurą žmogaus teisių sampratą. Norėdami pateisinti savo vardą, liberalai turi ieškoti tokių tarptautinius santykius grindžiančių principų, kurie kaip lygius leistų traktuoti ir kitokios pakraipos politinius režimus. Tai yra, į tarptautinius santykius liberalai negali žvelgti vien tik savo siauros politinės moralės akimis.

Dabartinę liberalizmo politinę filosofiją labai stipriai veikia pasikeitęs fakto ir vertybės santykio teorijoje supratimo būdas. Liberalai šiandien jau neapeliuoja į kokius nors nuo vertinimų nepriklausančius žmogaus prigimties ar politinio gyvenimo dėsnius. Tarp jų vis labiau įsigali įsitikinimas, kad liberalizmo esmę sudaro sugebėjimas formuluoti vertinimus, atkreipiančius dėmesį į anksčiau nematytas žmoniškojo orumo pažeminimo formas. Tampa visiškai nesvarbu, kokios discip-

linos ar žanro kalba tie vertinimai bus suformuluoti. J. Shklar ir R. Rorty, pavyzdžiui, yra įsitikinę, kad liberalizmui nuo politinės teorijos labiau tiktų pereiti prie literatūros ir publicistikos.

Liberalizmas susiformavo kaip kritinės filosofijos variantas. Tačiau šiandien situacija yra radikaliai pasikeitusi - Vakarų liberalams nebereikia būti tokiais socialiniais reformatoriais, kokiais jie buvo XVIII a. pabaigoje ar pirmoje XIX a. pusėje. Bet kokios didesnės liberalų pastangos išlaikyti seną kritinę dvasią šiandien dažniausiai baigiasi tuščio intelektualinio ekscentriškumo demonstravimu, kuris ypač būdingas vadinamojo kultūrinio liberalizmo šalininkams.

Kelių amžių senumo liberalios politinės minties tradicija šiandien gyvuoja tikrai paradoksaliu būdu - susiskaldžiusi į keletą skirtingų, tarpusavyje nesutariančių srovių. Šiuo požiūriu liberalizmas tapo panašus į visas kitas bent kiek įtakingesnes filosofinio mąstymo tradicijas, tokias kaip, tarkime, marksizmas, pragmatizmas ar froidizmas. Visos šios intelektualinės tradicijos išsiskiria tuo, kad nepaisant susiskaldymo į daugelį skirtingų ir viena kitai oponuojančių dalių, jos savo ir aplinkinių akyse atrodo kaip to paties kamieno šakos. Liberalizmo gyvybingumą sąlygoja jo politinės filosofijos tradicijos išsišakojimas į nesuderinamas dalis. Priklausomai nuo aplinkybių, liberalai šiandien nesunkiai save gali pristatyti kaip kairiuosius ar dešiniuosius, egalitarus ar libertarus, radikalus ar konservatorius.

Mažai įtikina J. Gray'aus kalbos apie liberalizmo politinės filosofijos pabaigą. Liberalizmas šiandien jau pajėgus išgyventi vien tik savo didžiulės ir įvairialypės tradicijos sąskaita, priklausomai nuo aplinkybių išskeldamas atskirus savo didžiulio idėjinio palikimo elementus. Kita vertus, sunku įsivaizduoti, kad dabartinių Vakarų visuomenių liberalai būtų tokie pat radikalūs, kaip ir jų pirmtakai J. Benthamo ar J.S. Millo laikais. Šiuolaikiniame liberalizme, atrodo, įsigali priešinga - suartėjimo su konservatizmu tendencija. Būtent todėl, matyt, liberalai ir artėja prie tos socialinių reiškinių aiškinimo filosofijos, kuri pastaruosius du amžius pabrėždavo tradicijos, bendruomenės, kolektyvinių gėrybių ir nusistovėjusios politinės kultūros reikšmę.

PASTABOS IR NUORODOS

- ¹ Dworkin R. *A Matter of Principle*. - Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1985.- P. 183 - 84.
- ² Berlin I. *Vienovė ir įvairovė*. - Vert. A.Jokubaitis. - Amžius, 1995.- P. 276.
- ³ Lokas Dž. *Esė apie pilietinę valdžią*. - Vert. A.Degutis.- Vilnius: Mintis, 1992. - P. 117.
- ⁴ Hobhouse P. *Liberalism*. - Oxford University Press, 1974.- P. 87.
- ⁵ Hajekas F.A. *Kelias į vergovę*. - Vert. A. Degutis. - Vilnius: Mintis, 1991. - P. 27.
- ⁶ Shklar J. N. *Political Thought and Political Thinkers*. - Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998. - P. 11.
- ⁷ Rorty R. *Contingency, Irony, and Solidarity*. - Cambridge University Press, 1989.- P. 94.
- ⁸ Gray J. *Post - Liberalism: Studies in Political Thought*. - New York and London: Routledge, 1993.- P. 287.
- ⁹ Rawls J. *Political Liberalism*. - New York: Columbia University Press, 1993.- P. xviii.
- ¹⁰ Berlin I.Op. cit. - P. 329.
- ¹¹ Raz J. *The Morality of Freedom*. - Oxford: Clarendon Press, 1986.- P. 406.
- ¹² Oakeshott M. *On Human Conduct*. - Oxford: Clarendon Press, 1991.- P. 108 - 184.
- ¹³ Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. - Trans. by T. Burger.- Polity Press, 1989. - P. 175 - 235.
- ¹⁴ Kristol I. *Neoconservatism: The Autobiography of an Idea*. - The Free Press, 1995.- P. 486.
- ¹⁵ Taylor Ch. *Philosophical Arguments*.- Harvard University Press, 1995.- P. 181 - 203.
- ¹⁶ Rawls J. *The Law of Peoples // On Human Rights*. The Oxford Amnesty Lectures of 1993. - BasicBooks, 1993. - P. 41 - 82.

Summary

THE PROBLEM OF LIBERALISM IDENTITY

The article deals with three problems related to the political doctrine of liberalism. The problems are put in as follows: at the outset, the substance of the concept of liberalism is introduced, the main challenges facing the identity of modern political philosophy of liberalism presented, and an attempt is made to highlight certain tendencies peculiar to the development of this philosophy.

The normative core of the given political doctrine is characterized by means of the following five ideas – individual liberty, human rights, justice and moral pluralism. Author refers to the concepts generated by J.Shklar, R.Rorty, J.Gray, J.Rawls and J.Raz as the most significant challenges to the identity of the political philosophy of liberalism.

Nowadays, the process during which the political ideologies merge urges the liberals to search for new philosophical perspectives unknown in the past. It is obvious that currently both conservatives and socialists have mastered most of the political principles which shaped the identity of liberal thinking. In such a situation liberals are forced naturally to look for the new ways of expressing their beliefs. They are no longer feared to use the concepts which have been generated by their ideological opponents. Moreover, they tend to take over certain elements of political thinking characteristic to conservatives and socialists.

Currently, liberalism breaks its ties with a paradigm of ideological political thinking – it looks for a broader perspective of social phenomena, among which shared interest of liberals in respect to the community, common goods and political culture seems to stand out as distinct features of the aforementioned tendency. The liberals remain steadfast in referring to the idea of individual autonomy as principal. However, nowadays in comparison to the reflections characteristic to the liberals living in the days of J.Bentham and J.S.Mill, they seem to replenish their knowledge with modern reality - the existence of a far more complicated interaction between the individual and collective norms. Save emphasizing the significance of political culture, the liberals (J.Rawls, J.Raz and J.Gray) draw closer to conservatives, the proponents of a conventional political

culture since E.Burke, plus, they regard the creation of ideological projects skeptically. One may state that with a liberal-democratic political system behind their shoulders the liberals become more and more conservative.